

KS. JÓZEF MARECKI, IPN Warszawa
<https://orcid.org/0000-0002-2170-4950>
jozefmarecki@interia.pl

**Rec.: JOANNA KUMOR-MIELNIK, „NAM KOŚCIÓŁ
POTRZEBNY JAK CHLEB”. PROBLEM BUDOWNICTWA
SAKRALNEGO W DIECEZJI LUBELSKIEJ
W LATACH 1944-1989**

Wydawnictwo KUL, Lublin 2024, ss. 812, ISBN

Obserwowany w ostatnich latach wzrost zainteresowania badaczy problematyką budownictwa sakralnego w okresie Polski Ludowej daje nowe i coraz szersze spojrzenie na obszar tych badań. Pionierską i najważniejszą publikacją podejmującą tę problematykę jest praca cenionego historyka Ryszarda Gryza zatytułowana *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971-1980* (Kielce 2007), w której autor przeanalizował problem powstawania nowych obiektów sakralnych w latach 1971-1980 w skali ogólnopolskiej. Jest to monografia kluczowa dla badań nad budownictwem sakralnym w latach dominacji komunistycznej w Polsce po II wojnie światowej. Równie ważne są publikacje poświęcone budownictwu sakralnemu w czasie komunizmu odnoszące się do sytuacji w konkretnych diecezjach: m. in. diecezji częstochowskiej¹, katowickiej², łódzkiej³, przemyskiej⁴ sandomierskiej⁵ oraz tarnowskiej⁶.

¹ A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945-1989*, Katowice 2016; „Postanowiono załatwić odmownie...” *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957-1989). Wybór dokumentów*, opr. A. Sznajder, W.W. Wlaźlak, Katowice 2016.

² W. Skworec, *Budownictwo kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945-1989*, Katowice 1996.

³ M. Opaliński, *Zgody nie wyrażono. Problem budownictwa sakralnego w diecezji łódzkiej 1945-1989*, Łódź 2021.

⁴ A. Szypuła, *Historia nowych kościołów w diecezji przemyskiej 1966-1993*, t. 1-4, Rzeszów 1997-1998; H. Szareyko, *Nielegalne budownictwo sakralne jako fenomen religijno-społeczny. Studium na przykładzie diecezji przemyskiej*, Wrocław 2008.

⁵ B. Staniszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945-1967*, t. 1: *Problematyka personalno-organizacyjna*, Sandomierz 2006; Tenże,

Jedną z nich jest publikacja Joanny Kumor-Mielnik, zatytułowana *Nam kościół potrzebny jak chleb. Problem budownictwa sakralnego w diecezji lubelskiej w latach 1944-1989*. Stanowi ona wartościowe i wieloaspektowe opracowanie poświęcone zagadnieniu budownictwa sakralnego na obszarze diecezji lubelskiej w realiach Polski Ludowej. Autorka podjęła temat istotny zarówno z punktu widzenia historii Kościoła, jak i dziejów społeczno-politycznych państwa komunistycznego, ukazując złożoność relacji między władzami administracyjnymi a wspólnotami wiernych dążącymi do wznoszenia nowych świątyń. Już sam tytuł książki sygnalizuje, że budowa kościołów była dla wiernych sprawą fundamentalną, związaną z potrzebą zachowania tożsamości wspólnotowej, praktyk religijnych oraz obecności Kościoła w życiu lokalnym.

Zasadniczą zaletą pracy jest jej szeroki zakres chronologiczny, obejmujący lata 1944-1989, a więc cały okres rządów władz komunistycznych w Polsce. Tak ujęte ramy czasowe pozwoliły autorce przedstawić ewolucję polityki władz państwowych i partyjnych wobec inwestycji sakralnych oraz zmieniające się strategie działania Kościoła i społeczności wiernych. Szczególnie cenne jest uchwycenie różnic pomiędzy kolejnymi etapami funkcjonowania systemu politycznego: pierwszymi latami powojennymi, czasem stalinizmu, dekadą rządów Władysława Gomułki, okresem Edwarda Gierka oraz schyłkiem PRL w latach 80. XX wieku. Każdy z tych etapów przynosił odmienne warunki dla podejmowania inicjatyw budowlanych, co zostało w pracy ukazane w sposób uporządkowany i analityczny.

Publikacja składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz czterech aneksów. Dwa pierwsze rozdziały mają charakter wprowadzający i zawierają ogólną charakterystykę struktury terytorialnej diecezji lubelskiej po 1944 roku uwzględniając jej historyczny rozwój (jej granice, sieć dekanalną i parafialną), a także ukazują ją na tle struktur administracji państwowej zmieniających się w latach 1944-1989. Ponadto w rozdziale drugim przedstawiony został stosunek władz partyjno-państwowych wobec Kościoła lubelskie-

Budownictwo kościelne w diecezji sandomierskiej w latach 1945-1970, „Studia. Sandomierskie” 9(2002), s. 372-473.

⁶ K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945-1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012.

go w czasie rządów diecezją lubelską przez kolejnych ordynariuszy: bp. Stefana Wyszyńskiego, bp Piotra Kałwę i bp. Bolesława Pylaka.

Rozdziały od trzeciego do szóstego prezentują zasadnicze problemy budownictwa sakralnego w diecezji lubelskiej w ramach czterech przedziałów chronologicznych, które odnoszą się ściśle do okresów przełomowych w polityce Państwa względem Kościoła katolickiego. Pierwszy przedział czasowy scharakteryzowany w rozdziale III obejmuje lata od zakończenia II wojny światowej do końca okresu stalinizmu. Jest to okres, w którym z oczywistych względów skupiono się na odbudowie zniszczeń powojennych, na odbudowie kościołów najbardziej dotkniętych skutkami działań wojennych, a także skoncentrowano się na dokończeniu budów kościołów, które przerwały bezpośrednie działania wojenne. Ponadto zaczęto występować z nowymi inicjatywami budowlanymi zwalczanymi już od końca lat 40. XX w. przez państwo komunistyczne. Czwarty rozdział odwołuje się do okresu gomułkowskiego, kiedy po krótkiej „odwilży październikowej” nastąpił ponowny okres paraliżu budowlanego spowodowany działaniami władz komunistycznych zmierzającymi do zaostrenia przepisów celem całkowitego zahamowania kościelnych inicjatyw budowlanych. Zakaz budowania nowych obiektów sakralnych zdeterminował wiernych do budowy obiektów sakralnych bez stosownych zezwoleń powodując rozwój nielegalnego budownictwa i adaptowania budynków niesakralnych takich jak remizy OSP, czy inne budynki publiczne będące własnością lokalnych społeczności na cele liturgiczne. Wzrost zapotrzebowania na nowe świątynie szczególnie dał się zauważyć w miastach uprzemysłowionych, takich jak Lublin, Świdnik, Kraśnik, Puławy czy Poniatowa. Sytuacja nie uległa poprawie również w dekadzie Edwarda Gierka (lata 70. XX w.), kiedy liczba wniosków budowlanych kierowanych przez diecezję lubelską do wojewódzkich i centralnych władz administracyjnych wyraźnie wzrosła, podobnie jak liczba petycji z podpisami wiernych składanych w Wydziałach do Spraw Wyznań Urzędów Wojewódzkich oraz w samym Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie. Rosła też liczba delegacji wiernych udających się do władz różnego szczebla.

Ożywienie budownictwa sakralnego scharakteryzowane szeroko w rozdziale VI było następstwem zmian w stosunkach Państwo-Kościół oraz efektem liberalizacji przepisów budowlanych. Liczne inicjatywy budowlane realizowane w ramach wieloletnich planów

budowlanych dotyczyły zarówno budowy kościołów, jak i punktów katechetycznych, które przemianowywano na kaplice katechetyczne służące nie tylko celom katechetycznym, ale i liturgicznym.

W powyższych częściach publikacji autorka nie ograniczyła się do prostego opisu kolejnych inwestycji, lecz dokonała rekonstrukcji mechanizmów decyzyjnych i administracyjnych, które wpływały na możliwość ich realizacji. Przeanalizowała funkcjonowanie aparatu państwowego, procedury uzyskiwania zezwoleń, napięcia między władzami świeckimi a kościelnymi, a także społeczne formy nacisku i wsparcia ze strony wiernych. Dzięki temu publikacja ukazuje budowę kościołów jako proces wieloetapowy, często długotrwały i obciążony licznymi przeszkodami formalnymi oraz społeczno-politycznymi. Takie podejście znacząco wykracza poza opis faktograficzny i pozwala lepiej zrozumieć, w jakich warunkach rozwijało się budownictwo sakralne w diecezji lubelskiej w okresie komunizmu.

Na szczególne podkreślenie zasługuje szeroka baza źródłowa, na której oparto wywód. W pracy wykorzystano materiały archiwalne, dokumenty administracyjne, źródła kościelne oraz inne świadectwa pozwalające na odtworzenie zarówno przebiegu konkretnych inwestycji, jak i szerszego kontekstu ich realizacji. Tego rodzaju podstawa źródłowa zwiększa wiarygodność wywodu i świadczy o staranności badawczej autorki. Na szczególne uznanie zasługuje także uporządkowanie materiału w taki sposób, aby czytelnik mógł śledzić zarówno procesy ogólne, jak i przykłady lokalne, stanowiące ilustrację szerszych zjawisk. Zastosowana metoda pozwala połączyć perspektywę makrohistoryczną z mikrohistoryczną – co jest rozwiązaniem bardzo cennym z punktu widzenia warsztatu historyka.

Struktura pracy została zaprojektowana w sposób przejrzysty i funkcjonalny, co sprzyja zarówno analizie chronologicznej, jak i problemowej. Autorka konsekwentnie osadza omawiane zagadnienie w szerszym kontekście polityki wyznaniowej PRL, uwzględniając zmieniające się uwarunkowania administracyjne oraz prawne, które wpływały na możliwość podejmowania i realizacji inwestycji sakralnych. Dzięki temu publikacja nie ogranicza się do opisu lokalnych inicjatyw budowlanych, lecz ukazuje mechanizmy działania systemu, w którym budowa kościoła była często przedsięwzięciem obciążonym znacznym ryzykiem i wymagała długotrwałych starań społecznych.

Na uwagę zasługuje także sposób narracji. Wywód prowadzony jest w sposób klarowny, rzeczowy i konsekwentny, z zachowaniem właściwych proporcji między opisem a analizą. Autorka unika nadmiernej publicystyki, a jednocześnie potrafi nadać wywodowi dynamikę, dzięki czemu publikacja pozostaje czytelna mimo dużej objętości i znacznego stopnia szczegółowości. Taka forma prezentacji materiału jest szczególnie istotna w przypadku pracy o charakterze naukowym, która musi łączyć precyzję z przejrzystością. Zastosowanie jasnej struktury rozdziałów ułatwia orientację w problematyce i sprzyja logicznemu odbiorowi całości.

Istotnym walorem książki jest również jej interdyscyplinarny charakter. Połączenie perspektywy historycznej, społecznej i instytucjonalnej pozwala spojrzeć na budownictwo sakralne nie tylko jako na problem architektoniczny, lecz jako na przejaw szerszych procesów zachodzących w społeczeństwie polskim drugiej połowy XX wieku. Autorka wskazała, że potrzeba wznoszenia nowych świątyń wynikała nie tylko z przyrostu liczby wiernych czy zmian urbanizacyjnych, ale także z głębokiej potrzeby duchowej oraz z chęci utrzymania ciągłości tradycji religijnej. W tym sensie publikacja ma wymiar nie tylko historyczny, ale również antropologiczny i socjologiczny, ponieważ odsłania mechanizmy mobilizacji lokalnych wspólnot oraz sposoby radzenia sobie z ograniczeniami narzuconymi przez państwo. W tym sensie publikacja p. Joanny Kumor-Mielnik wnosi istotny wkład do badań nad historią Kościoła katolickiego w Polsce oraz nad funkcjonowaniem wspólnot diecezjalnych i lokalnych w warunkach ograniczeń politycznych oraz administracyjnych.

Warto również zaznaczyć, że opracowanie cechuje wysoki poziom rzetelności faktograficznej oraz duża staranność w porządkowaniu materiału badawczego. Tego rodzaju cechy zwiększają jego przydatność nie tylko jako studium problemowego, ale także jako podstawy do dalszych badań nad dziejami diecezji lubelskiej i szerzej rozumianą historią religijności w okresie powojennym. Z perspektywy metodologicznej książka wpisuje się w nurt badań, które łączą mikrohistorię z analizą struktur instytucjonalnych, co należy ocenić szczególnie wysoko.

Pozwalam sobie zwrócić także uwagę na znaczenie tej publikacji dla badań regionalnych. Diecezja lubelska – dzięki niej – stała się w książce przestrzenią analizy procesów, które miały znacznie szerszy, ogólnopolski charakter. Dzięki temu opracowanie może być od-

czytywane jako studium przypadku, które dostarcza materiału porównawczego do badań nad innymi diecezjami w Polsce. Takie ujęcie czyni książkę ważną nie tylko dla badaczy dziejów Lubelszczyzny, ale także dla historyków zajmujących się polityką wyznaniową PRL, historią Kościoła, historią społeczności lokalnych oraz dziejami religijności w XX wieku.

Oceniając publikację całościowo, należy stwierdzić, że jest to praca oparta na solidnym warsztacie źródłowym i osadzona w ważnym problemie badawczym. Autorka przekonująco ukazała, że świątynia była dla wiernych nie tylko budynkiem kultowym, gmachem wyróżniającym się lokalnie i obiektem dumy lokalnej społeczności, lecz także symbolem obecności religii, tożsamości i ciągłości tradycji.

Czy pozytywnie oceniona przez mnie publikacja ma mankamenty i niedociągnięcia? Odpowiedź zależy od konkretnego czytelnika, bowiem jego krytyka oraz oczekiwania zawsze są subiektywne. Ja ośmielę się wskazać jeden z minusów, który jednak w niczym nie obniża mojej pozytywnej oceny i znacznego wysiłku Autorki. Minusem tym jest brak charakterystyki składu komitetów budowlanych, a także informacji o architektach projektujących kościoły. Informacje te znacznie wzbogaciłyby treść pracy, co pozwoliłoby wyciągnąć nowe wnioski oraz być wyrazem wdzięczności dla osób, które często, nie licząc się z konsekwencjami represji w życiu zawodowym, społecznym i osobistym, podejmowały zbożne prace.

Podsumowując, publikacja pióra Joanny Kumor-Mielnik stanowi cenny wkład w historiografię dotyczącą Kościoła katolickiego w PRL, a zarazem ważny kolejny krok w badaniach nad dziejami diecezji lubelskiej w latach 1944-1989. Może być uznana za jedną z ważniejszych prac dotyczących problematyki budownictwa sakralnego w Polsce powojennej. Mniemam, że będzie kolejną inspiracją do podejmowania badań nad budownictwem sakralnym w innych diecezjach w trudnym dla Kościoła czasie powojennego doświadczenia zmagania się z komunizmem.

KS. JÓZEF MARECKI – ks. prof. zw. dr hab. – absolwent Papieskiej Akademii Teologicznej (obecnie Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie). Członek Kolegium IPN oraz członek Rady Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Należy do wielu towarzystw naukowych w Polsce i za granicą. Między innymi jest zastępcą kierownika Komisji Historycznej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Katowicach oraz wiceprezes Інститут Церковних Досліджень м. Луцьк na Ukrainie. Jest autorem 24 książek, blisko 33 książek pod redakcją oraz ponad 200 artykułów wydawanych w Polsce i poza granicami kraju. Wystąpił na ponad 200 konferencjach ogólnopolskich i międzynarodowych (w Polsce i za granicą). Zajmuje się Krajobrazem kulturowym, archiwistyką, historią najnowszą, naukami pomocniczymi historii dziejami wspólnot zakonnych oraz symboliką chrześcijańską. Napisał między innymi: (współautorstwo z W. Kolakiem), *Leksykon godel zakonnych*, Łódź 1994; *Zakony w Polsce*, Kraków 2000; *Zakony pod presją bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944-1975*, Kraków 2009; (współautorstwo z L. Rotter), *Jak czytać wizerunki świętych? Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2009. Pod jego redakcją (współredakcja z L. Rotter) ukazała się seria wydawnicza siedmiu książek pod wspólnym tytułem *Symbol – znak – przesłanie*.